

УДК 94(477)''15/16'': [355.13:94(470+571)](045)

THE FORMATION OF THE "FIFTH COLUMN" IN THE LITHUANIAN-MOSCOW WAR OF 1507-1508 (ON THE EXAMPLE OF M.HLYNSKY'S REBELLION)**ФОРМУВАННЯ «П'ЯТОЇ КОЛОНИ» У ЛИТОВСЬКО-МОСКОВСЬКІЙ ВІЙНІ 1507-1508 рр. (НА ПРИКЛАДІ ПОВСТАННЯ М.ГЛИНСЬКОГО)****Токар Н.М. / Токар Н.М.***s.h.s., as.prof. / к.і.н., доц.*

ORCID: 0000-0002-2263-2338

*Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University,
Kropyvnytskii, Shevchenka, 2, 65029**Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка,
Кропивницький, Шевченка, 1, 25006*

Анотація. В тезах висвітлюється процес формування московською владою «п'ятої колони» в середовищі руських князів під час московсько-литовської війни 1507-1508 рр. Перший етап цієї війни, який тривав протягом 1507 р., не приніс бажаних результатів жодній із сторін. Другий етап пов'язаний з повстанням М.Глинського, який, заручившись підтримкою Москви, намагався безуспішно захопити частину литовських порубіжних земель, в тому числі й українських. Однак, не зважаючи на відсутність у нього значимих військових успіхів, Василь III охоче прийняв М.Глинського на свою службу та щедро компенсував йому втрачені володіння. Це доводить далекоглядний намір московського правителя щодо використання М.Глинського у наступних московсько-литовських війнах для переманювання на свій бік руської еліти.

Ключові слова: Литва, М.Глинський, Московське князівство, московсько-литовські війни, Сіверщина.

Abstract. The theses highlight the process of formation of the "fifth column" by the Moscow government among the Russian princes during the Moscow-Lithuanian War of 1507-1508. The first stage of this war did not bring the desired results to either side. The second stage is connected with the rebellion of M. Glynskyi. He enlisted the support of Moscow and unsuccessfully tried to capture part of Lithuanian borderlands, including Ukrainian ones. However, regardless of his lack of significant military successes, Vasily III willingly accepted M. Glynsky into his service and generously compensated him for his lost possessions. This proves the far-sighted intention of the Moscow ruler to use M. Glynskyi in the subsequent Moscow-Lithuanian wars to lure the Russian elite to his side.

Keywords: Lithuania, M.Glynskyi, Moscow principality, Moscow-Lithuanian wars, Severshchyna.

Вступ.

Російсько-українська війна, яка розпочалася 24 лютого 2022 р., з новою силою привернула увагу українських істориків до необхідності переосмислення етапів формування експансіоністської політики Москви. В цьому контексті особливе місце належить литовсько-московським війнам кінця XV – першої половини XVI ст., які призвели до загарбання північно-східних українських земель і започаткували основні принципи сучасної зовнішньополітичної російської доктрини. Однією з головних складових такої політики є створення і активне використання т.зв. «п'ятої колони», представниками якої стала частина руських князів. Показовим для висвітлення цієї проблеми є повстання під проводом М.Глинського, яке не просто підтримувалося московським урядом, а

й, можливо, було ним ініційоване. Необхідність висвітлення маловідомих фактів біографії М.Глинського та перебігу подій 1507-1508 рр. зумовлює актуальність та мету даної статті.

Виклад матеріалу.

Після завершення литовсько-московської війни 1501-1503 рр. під владу Москви переходила значні території, які мали важливе стратегічне значення та надавали Москві низку економічних переваг. Так, під російським контролем опинилися ділянки важливих торгівельних магістралей: через Любеч проходила Дніпровська водяна магістраль; через Брянськ, Радогощ і Новгород-Сіверський проходила сухопутна дорога з Москви на Київ; через басейн Десни з її притоками і значну частину басейну Сожу російські міста вели активну торгівлю з Південно-Західною Руссю. У військово-політичному плані нові російські кордони створили зручний плацдарм для подальшого наступу на Київ, Смоленськ, Полоцьк, Вітебськ, яким московські правителі успішно скористалися вже через кілька років.

Обидві сторони вважали війну незавершеною і на новому російсько-литовському кордоні одразу після укладення перемир'я розпочалися зіткнення, які згодом призвели до чергової литовсько-московської війни, що розпочалася 1507 р.

Наприкінці квітня 1507 р. московське військо рушило на Литву. Рухаючись в обхід великих міст і укріплених фортець, московським воєводам вдалося проникнути далеко углиб її території. Дізнавшись про це, Сигізмунд прибув до Вільно і наказав коронному гетьману С.Кішці скликати посполите рушення біля Мінська [6, с. 70]. Процес скликання народного ополчення у Великому князівстві Литовському був вельми тривалим. Тому коли нарешті було зібрано 14-тисячне військо, московіти вже відійшли з литовської території. До того ж Сигізмунд не отримав очікуваної допомоги від кримських татар, які обіцяли здійснити наступ на Путивль і Чернігів, щоб послабити Москву, однак не виконали своє обіцянки. Щоб компенсувати невдачі С.Кішка направив своє військо до Друцька, звідки наказав здійснювати невеликим кінним загонам набіги на прикордонні московські володіння.

В жовтні-листопаді 1507 р. московські воєводи Холмський і Я.Захар'їн-Кошкін рушили на Подніпров'я і розпочали осаду Кричева і Мстиславля. Однак міста чинили рішучий опір і загарбники змушені були відмовитися від своїх планів та повернутися до Московії. Таким чином, перший етап війни не приніс бажаних результатів жодній із сторін.

Другий етап війни 1507-508 рр. пов'язаний з повстанням М.Глинського. Його постать викликала жвавий інтерес як його сучасників, так і наступних поколінь істориків. Так, Герберштейн відзначав, що «у литовців особливо знамениті були [військовою славою] два мужі: Костянтин, князь (Knes) Острозький і князь Михайло Глинський» [2, с. 187]. Рід Глинських походив від татарського мурзи Мамає, який втік до Литви наприкінці XIV ст. і отримав у володіння Глинську волость, яка й визначила прізвище його нащадків. М.Глинський отримав європейську освіту і тривалий час перебував на службі у імператора Священної Римської імперії Максиміліана I Габсбурга. При

німецькому дворі він засвоїв витончені манери та лицарські звичаї, успішно навчався як військовій справі – фехтуванню та боротьбі, так і модним розвагам – танцям та іншій «куртуазії» [2, с. 188]. Саме світські навички допомогли М.Глинському після повернення в Литву стати довіреною особою великого литовського князя Олександра.

Неприятне ставлення литовських аристократів до М.Глинського підсилювалося його стрімким кар'єрним зростанням – з одного боку, та всебічною протекцією, яку він надавав своїм братам Івану, Василю та Федору – з іншого. Тому, боячись посилення роду Глинських після перемоги під Клецьком 1506 р. і, скориставшись смертю великого князя Олександра, опозиційне до нього угруповання литовських магнатів звинуватило М.Глинського у державній зраді. Не дивлячись на те, що М.Глинський з братами присягнули на вірність новообраному Сигізмунду, наклеп негативно вплинув на їхню подальшу кар'єру – великий князь відібрав у Івана Глинського посаду київського воєводи, перевівши його до Новогрудка, а Михайла видалив зі свого почту. Останній вимагав розглянути справу в суді (*commune iudicium*) і навіть звертався за підтримкою до брата Сигізмунда Владислава. Однак король не задовольнив його прохання, що призвело до подальшої конфронтації та визначило подальший хід московсько-литовської війни.

Опис наступних подій дещо різниться в джерелах. Так, С.Герберштейн стверджує, що М.Глинський, обурений відмовою короля розглянути його справу, відправив посланця до московського царя. У своєму зверненні М.Глинський просив надати йому гарантії щодо власності, маєтностей та «вигоди і пошани». В обмін на це він погоджувався перейти на службу до московського правителя зі своєю вотчиною, а також з тими землями, які він зможе захопити силою чи вмовить здатися. Василій III, якому були відомі «доблесть и искусство этого мужа, чрезвычайно обрадовался такому известию и обещал исполнить все, что просил у него Михаил, т. е. дать ему, как тот желал, грамоту с присовокуплением клятвы» [2, с. 189]. Водночас в літописному зводі «Русській времяяникъ» міститься інформація, що брати Глинські, ображені відмовою Сигізмунда, виїхали до Турова, де очікували на вирішення своєї справи. Дізнавшись про це, саме Василій III відправив до них посланця з пропозицією свого заступництва: «И слышавъ то Князь великий Василей Ивановичъ, что Глинские от короля уступили, а живутъ в своей отчине. И послалъ къ нимъ своего сына боярскаго Коломнятина Митю Иванова сына Губу съ грамотою, зовучи Глинскихъ к себе въ службу, чтобы къ нему ехали и съ вотчинами» [4, с.261]. Таким чином, саме ініціатива Василя III могла спричинити потужний виступ Глинських.

В цьому ж літописі подається цікавий факт про контакти Глинських з кримським ханом: «И в те поры пришолъ къ нимъ изъ Крыму посолъ отъ Менгилирея царя Хозя и Мирза, о томъ чтобы князь Иванъ съ братьею ему служилъ. А царь хочеть ихъ посадити на Кіеве, и на всехъ Кіевскихъ пригородкахъ, и беречи ихъ отъ короля и ихъ отчинъ» [4, с. 262]. Ймовірно, пропозиція Василя III видалася братам Глинським більш вигідною і вони схилились на його бік. У будь-якому випадку, на думку М.Крома, перехід

Глинских на московский бїк означав переростання повстання з внутрішньолитовської події в один з етапів московсько-литовської війни [3, с. 33].

Заручившись підтримкою Москви, М.Глинський в січні 1508 р. зібрав 2-тисячний загін, спустошив Слуцьку і Копильську волості та захопив міста Мозир і Бобруйськ. Він двічі намагався захопити Слуцьк, але гарнізон міста, який очолили княгиня Анастасія, втримав оборону. М.Глинський не відмовився від захоплення Слуцька, оскільки хотів одружитися з Анастасією і отримати право на Київ, яким раніше володів її покійний чоловік Семен Олелькович [5, с. 864].

Наприкінці січня – на початку лютого 1508 р. М.Глинський здійснив невдалу спробу оволодіти Ковенським замком, в якому був ув'язнений хан Великої орди Ших-Ахмет. Сигізмунд I одразу використав це проти М.Глинського, повідомивши Менглі-Гірею, що той хотів звільнити Ших-Ахмета і виступити разом з ним проти кримського хана.

Навесні до братів Глинських прибув посланець від Василя III, дяк Микита Губа Маклаков, який від імені московського князя обіцяв надати їм у володіння всі захоплені литовські міста [4, с. 263], що повинно було підштовхнути їх до більш рішучих дій. Московіти розгорнули одночасно наступ у трьох напрямках: воеводи Д.Щеня з Новгорода та Я.Захар'їн-Кошкін з Москви рушили на Смоленськ, Г.Федорович з Великих Лук пішов до Полоцька, а В.Шемячич вирушив на допомогу М.Глинському.

Однак московська підтримка не допомогла останньому захопити жодного великого міста, окрім Мозиря та Друцька. Так, в травні 1508 р. об'єднане військо М.Глинського і В.Шемячича протягом двох тижнів безуспішно намагалось взяти Мінськ, гарнізон якого значно поступався їм чисельністю [1 с. 23]. Після невдалої осади вони відійшли до Борисова, звідки надіслали Василю III листа, в якому просили, щоб він «велел бы своим воеводам спешить к Менску, иначе братья и приятели его, Глинского, и все христианство придет в отчаяние, города и волости, занятые с помощью великокняжеской, подвергнутся опасности, и самое благоприятное время будет упущено, ибо ратное дело делается летом» [Цит. 6, с. 80]. Проте Василій наказав усім своїм воеводам йти до Орші. По дорозі М.Глинський та В.Шемячич захопили Друцьк [4, с. 266].

В цей же час на Київщині діяли загони під керівництвом Василя Глинського, про що свідчить скарга Л.Тишкевича королю від 7 червня 1508 р. щодо спустошення його володінь у Київському повіті Глинським. У Хроніці М.Стрийковського згадується про безуспішну осаду повстанцями Житомира і Овруча [5, с. 864], однак в інших джерелах ця інформація не підтверджується.

В липні 1508 р. московські війська підійшли до Орші: «И приступали к городу и не единь день, и изъ пушекъ били, да не учинили граду зла никотораго» [4, с. 266]. Але дізнавшись, що туди рухається 16-тисячне литовське військо на чолі з К.Острозьким, відійшли за Дніпро. М.Глинський наполягав на генеральній битві, однак московські воеводи вирішили відступити без бою, а К.Острозький, в свою чергу, їх не переслідував. Московські війська,

відступаючи на південний схід, пограбували і спалили посад Мстиславля, а потім безуспішно намагались захопити Кричев.

В серпні того ж року М.Глинський поїхав до Москви «и Князь великій князя Михаила въ службу къ себе принялъ, да и пожаловалъ далъ ему два града на пріездъ, Ярославецъ, да Медыню, да подъ Москвою села, и жаловалъ его платьемъ и конми и доспехи, да и отпустилъ его въ его отчину къ братье, а съ нимъ послалъ воеводу своего Князя Василья Несвицкого съ людьми, да и пищальниковъ многихъ беречи градовъ ихъ от Литвы...» [4, с. 267].

На початку осені 1508 р. обидві сторони були виснажені і потребували відпочинку. І вже 8 жовтня між Литвою і Московським князівством було підписано «вічний мир», за яким «Князь великій съ королемъ докончаніе взялъ, а грады Русскіе и сї волостьми, своєюж отчину, и Князей Шемячича, и Стародубскаго, и Новосильскихъ Князей, и Одоевскихъ, и Воротынскихъ и Белевскихъ и Трубецкихъ и Мосальскихъ, и съ ихъ отчинами написалъ Князь великій в свою страну...» [4, с. 270]. Фактично це означало юридичне закріплення Сіверщини за Москвою. Литві поверталася частина волостей, захоплених московськими військами в ході бойових дій 1507-1508 рр., в тому числі і володіння Глинських, які їм щедро компенсував Василій III. Не зважаючи на «довічність» цієї угоди, московсько-литовські війни за руські землі не припинялися до 1569 р.

Висновки. Не зважаючи на досить вузькі хронологічні рамки, війна 1507-1508 рр. стала черговим повноцінним етапом московської агресії, під час якого було здійснено спробу використати руських князів як «п'яту колону». Однак, відсутність підтримки повстання М.Глинського свідчила про лояльність місцевої аристократії до литовської влади і небажання переходити під московський протекторат. В свою чергу, навіть попри невдалі військові операції братів Глинських та закріплення їхніх вотчин за Литвою, Василій III прийняв їх на службу з великою пошаною, що свідчило про його намір використовувати руських князів у наступних війнах з литовцями. В подальшому ця практика широко застосовувалася московськими правителями.

Список літератури:

1. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией (АЗР), 1848. Т. 2. Санктпетербургъ.
2. Герберштейн С., 1988. Записки о Московии. Москва.
3. Кром М.М., 2010 Меж Русью и Литвой: Западнорусские земли в системе русско-литовских отношений конца XV-первой трети XVI вв. 2-е изд., доп. Москва.
4. Рускій времянникъ, сиречь, Летописецъ, содержащій російскую історію, 1820. Ч.2. Москва.
5. Стрийковський М., 2011 Літопис Польський, Литовський, Жмудський і всієї Русі. Львів.
6. Тарас А. Е., 2018. Войны Московской Руси с Великим княжеством Литовским и Речью Посполитой. Минск.

Стаття відправлена: 23.01.2023 р.

© Токар Н.М.